

VAN LEIDEN VIA PALMYRA NAAR ABOE SIMBEL EN WEER TERUG

De realiteit van vandaag de dag dwingt tot nadere bezinning op ons erfgoed

De actualiteit dwingt ons over bepaalde zaken na te denken. Want wat is de waarde van erfgoed eigenlijk? Welk belang wordt gediend bij het conserveren en tentoonstellen van objecten in musea? En wat is de rol van UNESCO precies? Tijd om deze vragen te behandelen aan de hand van een aantal objecten uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO).

Ben van den Bercken is archeoloog en medewerker Publiek en Informatie bij het Rijksmuseum van Oudheden.

Timo Epping is historicus en medewerker Educatie bij het Rijksmuseum van Oudheden.

Een van de voorwaarden voor de schenking van de Taffeh-tempel is dat iedereen de tempel gratis moet kunnen bezoeken. Daarom staat de tempel in de hal van het museum.

Werelderfgoed. Een term die vaak in het nieuws is. Of het nu gaat om ontbossing in Noord-Brazilië, illegale handel in oudheden als gevolg van de oorlog in Syrië, de bouw van een nieuwe entree voor de Kinderdijk of de nominatie van het Nederlandse deel van de Romeinse rijksgrens (*limes*) voor de Werelderfgoedlijst. Materieel of immaterieel, natuurlijk of cultureel, roerend of onroerend: het zijn onvervangbare zaken waarvan we samen vinden dat ze voor komende generaties bewaard moeten blijven. Na twee wereldoorlogen waren veel staten ervan overtuigd dat een nieuw allesverwoestend conflict moest worden voorkomen. Daartoe richtten 51 landen in 1945 de Verenigde Naties (VN)

op. Vrede, veiligheid, mensenrechten en economische en sociale ontwikkeling liggen aan deze organisatie ten grondslag. UNESCO, een afdeling van de Verenigde Naties, beschermt het werelderfgoed door stimulering van internationale samenwerking op het gebied van onderwijs, wetenschap en cultuur. Uitgangspunt is dat begrip voor elkaars cultuur en manier van leven conflicten kan voorkomen. Lidstaten ondertekenen verdragen die door UNESCO zijn opgesteld en sluiten zich zo aan bij

een internationale gemeenschap die de zorg voor werelderfgoed onderkent, nastreeft en steunt. Sinds 1945 zijn er al verschillende verdragen door UNESCO geformuleerd. De belangrijkste zijn: het *Verdrag ter bescherming van cultureel erfgoed in tijden van conflict* (1954), het *Verdrag voor verbod op en voorkomen van illegale handel in cultureel erfgoed* (1970) en het *Verdrag ter bescherming van cultureel en natuurlijk werelderfgoed* (1972) ook wel de 'Werelderfgoedconventie' genoemd.¹

Experts van het Rijksmuseum van Oudheden hebben dit schooljaar in *Kleio* geschreven over de collectie in relatie tot het onderwijs. Dit is hun laatste bijdrage. In het museum zijn de drie zalen over de klassieke wereld vorig jaar totaal vernieuwd. In oktober 2016 heropent de Egyptische afdeling. Op www.rmo.nl leest u meer over de collectie en welke activiteiten er plaatsvinden.

CADEAU VOOR NEDERLAND

Het grootste object in het RMO heeft direct te maken met de totstandkoming van deze Werelderfgoedconventie. Het gaat om de zogenaamde Taffeh-tempel in de ontvangsthal. De Romeinse keizer Augustus liet deze tempel bouwen in de versterkte nederzetting Taphis in Beneden-Nubië (Zuid-Egypte) aan de zuidelijke Romeinse rijksgrens. Het monument, waarschijnlijk gewijd aan de godin Isis, is bijzonder door de fusie van Egyptische en Romeinse bouwkundige elementen en decoratie. De tempel werd in de oudheid diverse malen aangepast en gerestaureerd, waarvan de Griekse inscriptie op de achterwand getuige is. Gedurende de Romeinse, Byzantijnse en Arabische periode veranderde Beneden-Nubië verschillende keren van machthebber. Het christendom werd de belangrijkste godsdienst en men wijdde de tempel in 710 tot kerk. De kerk kreeg een nieuwe ingang, schilderingen en een wijwaterkom. In de dertiende eeuw verloor de kerk zijn functie en in de negentiende eeuw was het een dierenstal.²

In 1960 riep UNESCO lidstaten op gezamenlijk te helpen monumenten en archeologische vindplaatsen in Beneden-Nubië te redden. Door de bouw van de Hoge Aswandam zou namelijk veel werelderfgoed voorgoed onder water verdwijnen. Archeologen documenteerden talloze vindplaatsen en ingenieurs redden meer dan 25 monumenten, waaronder de beroemde rotstempel van Aboe Simbel en de Taffeh-tempel. Dit eerste UNESCO-reddingsproject duurde vijf jaar en werd een voorbeeld voor latere projecten. Als dank voor haar bijdrage kreeg Nederland van Egypte

de Taffeh-tempel. De gedeelde verantwoordelijkheid om dit werelderfgoed te beschermen vormde de basis voor de Werelderfgoedconventie die niet lang daarna werd opgesteld. Hierin worden natuurlijk en cultureel werelderfgoed en haar beheerders gedefinieerd en de rechten en plichten voor dat beheer uiteengezet.

WANGKLEPPEN

In het *Verdrag voor verbod op en voorkomen van illegale handel in cultureel erfgoed* is vastgelegd dat illegale import, export en eigendomsoverdracht van cultureel erfgoed door de UNESCO-lidstaten wordt tegengegaan. Door samenwerking kunnen landen illegale opgraving, roof en handel beter in kaart brengen en bestrijden. Ook kunnen landen die het verdrag hebben ondertekend illegaal ingevoerd erfgoed van elkaar terugvorderen. Monitoring van archeologische vindplaatsen en musea in conflictgebieden is daarbij minstens zo belangrijk als het uitvoeren van grondig herkomstonderzoek bij aankoop van erfgoed. Herkomstonderzoek was zeer belangrijk bij de aankoop van een Griekse wapenrusting uit 340-

330 v.Chr. door het RMO. Deze zeldzame bronzen wapenrusting is waarschijnlijk gemaakt in Tarente (Zuid-Italië), in die tijd een Griekse kolonie, en omvat een helm met wangkleppen, borstpantser, een gordel en scheenbeschermers. Vooral het borstpantser en de scheenbeschermers zijn voorzien van kunstig vormgegeven lichaamsdetails. De wapenrusting werd in 1997, na ►

De grote rotstempel van Aboe Simbel (dertiende eeuw v.Chr.) werd tijdens de reddingsoperatie in blokken gezaagd en op een hoger gelegen terras weer opgebouwd. Foto: B. van den Bercken, 2006.

Onder: Deze Griekse wapenrusting diende niet alleen om te beschermen, maar ook om de tegenstander te imponeren.

¹ UNESCO-verdragen: <http://en.unesco.org/>; voor de Werelderfgoedconventie: <http://whc.unesco.org/en/convention/>.
² H.D. Schneider, *Taffeh. Rond de wederopbouw van een Nubische tempel*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1979.

Op dit Palmyreense grafreliëf zijn moeder en dochter afgebeeld. Het bijscript in het Aramees vermeldt hun namen.

een grondig herkomstonderzoek, door het museum op de kunstbeurs TEFAF aangekocht. In 2000 claimde de Italiaanse politie dat de wapenrusting illegaal was opgegraven en uitgevoerd. Na een re-evaluatie van alle bewijsstukken oordeelde de rechter dat er geen aanwijzingen waren voor een illegale herkomst en bleef de wapenrusting in Leiden. Dit voorbeeld laat zien dat er zeer voorzichtig met museale aankopen moet worden omgegaan. Volgens de huidige *ICOM Code of Ethics*, een door de internationale museumgemeenschap opgestelde set van standaarden en principes die aangeven wat een museum wel of niet kan en mag, zou het museum de wapenrusting niet hebben aangekocht. Aan het begin van de negentiende eeuw bestond er nog niet zoiets als bescherming van erfgoed. Het was gangbaar dat oudheden zonder goed gedocumenteerde herkomst of opgravingscontext werden verkocht aan Europese musea zoals het Louvre, het British Museum, maar ook het RMO. Zo zijn de Egyptische

context invullen. Het RMO nam deel aan en organiseerde opgravingen om de herkomst van de Egyptische grafbeelden te achterhalen. Zo werd het graf van Maya en Merit in 1986 aangetroffen en dat van Ptahmes in 2010. Door internationale samenwerking en onderzoek draagt het RMO bij aan de verwerving van kennis over deze objecten.

In sommige gevallen heeft het museum kunnen helpen bij het retourneren van illegale objecten en het belichten van de problematiek van illegale kunsthandel. In 2009 wist de Nederlandse politie samen met de Erfgoedinspectie een illegale verkoop van Iraakse oudheden te stoppen. Door gewapende conflicten en plundering van musea in Irak kwamen archeologische objecten terecht in het illegale

circuit. Ze werden zelfs online via Marktplaats verkocht. Door samenwerking tussen Interpol, de Nederlandse overheid en de Iraakse ambassade werden in 2010 al deze objecten in het RMO tentoongesteld om zo de problematiek van illegale handel aan de orde te stellen.

HEILIGSTE DER HEILIGEN

UNESCO-lidstaten die de Werelderfgoedconventie ondertekenen, kunnen nationaal erfgoed beter beschermen en promoten door het aan te dragen voor de Werelderfgoedlijst. Na een uitvoerig nominatieproces beoordeelt de Werelderfgoed Commissie van UNESCO of het erfgoed wel of niet op de lijst wordt geplaatst. Een van de archeologische vindplaatsen op de lijst is Palmyra (1980).

'WAT ZOU U REDDEN ALS ER IN EEN CONFLICT-SITUATIE SLECHTS ÉÉN VOORWERP UIT UW EIGEN HUIS GERED ZOU KUNNEN WORDEN?'

grafbeelden van de schatmeester Maya, zijn vrouw Merit en de burgemeester Ptahmes in 1828 naar het museum in Leiden gekomen. Een dergelijke verwerving zou volgens de huidige verdragen en ethische codes niet meer mogelijk zijn. Musea voelen vaak een morele plicht deze objecten te onderzoeken en zoveel mogelijk van hun context te achterhalen en te presenteren. Opgravingen kunnen veel van die ontbrekende

Palmyra was een belangrijke handelsstad gelegen in de Syrische woestijn. Al voordat de stad onderdeel werd van het Romeinse rijk in de eerste eeuw n.Chr. was het een smeltkroes van culturen; er kwamen Grieks-Romeinse technieken, lokale tradities en Perzische invloeden voor.³ Vanuit die optiek valt het dus zeker onder de noemer 'werelderfgoed'. In het RMO maken bezoekers aan de hand van portretten op grafstenen kennis met de inwoners van Palmyra uit de derde eeuw n.Chr. Deze vroege wereldburgers vormden de schakel in de handel tussen Romeinen en Parthen. In mei 2015 veroverden soldaten van Islamitische Staat (IS) Palmyra op het Syrisch staatsleger. IS vernietigde enkele belangrijke monumenten in de stad, waaronder de *cella* (heiligste der heiligen) van de grote tempel van Bel, de triomfboog en enkele torengraven. In deze torengraven waren Palmyreense portretten op grafstenen, vergelijkbaar met de exemplaren in het RMO, in context te zien. Nadat het Syrisch

staatsleger de stad terugveroverde, konden waarnemers van UNESCO in april 2016 de schade opnemen. UNESCO werkt momenteel aan een reddingsplan voor de antieke stad. Ook in Nederland is erfgoed van de Werelderfgoedlijst te vinden. Daarnaast heeft Nederland onder andere Teylers Museum in Haarlem, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het Nederlandse deel van de Romeinse rijksgrens voor de lijst genomineerd. Deze grens liep langs de Rijn en bestond uit verschillende Romeinse forten, nederzettingen en wegen. Deze unieke grens vormde enerzijds een strijdtoneel tussen Romeinen en Germanen, maar ook een plek waar men veel handel dreef. Het RMO vindt het belangrijk om bezoekers, met name in schoolverband, kennis te laten maken met de waarde (in vele opzichten) van erfgoed. Dat kan in sommige gevallen heel persoonlijk zijn, maar bewustwording en actualiteit spelen een belangrijke rol betreffende de collecties van

musea wereldwijd. Wat is voor wie belangrijk? Waarom bewaren we voorwerpen? Hoe komen we aan die gevulde museumzalen? Wat geeft het als er bepaalde stukken verloren gaan? Het is aan de orde van de dag voor velen, maar van groot belang om ook in het onderwijs ruimte te maken voor de thematiek uit dit artikel. Probeer het eens op persoonlijk niveau: wat zou u redden als er in een conflictsituatie slechts één voorwerp uit uw eigen huis gered zou kunnen worden? En waarom? Deze en bovenstaande situaties kunnen, helaas ook vandaag, nog altijd niet tot het verleden worden gerekend. ■

³ G. Degeorge, *Palmyra*, Hirmer Verlag GmbH, München, 2002.

Sinds 2013 biedt het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in samenwerking met de Nationale UNESCO Commissie de UNESCO-rondleiding voor het voortgezet onderwijs aan. Het thema van de rondleiding is actueler dan ooit en onderwijsinstellingen zijn een belangrijke factor in verduidelijking van de rol van werelderfgoed in het proces van wereldvrede.

- Lespakket *World Heritage in Young Hands*: www.unesco.nl.
- Rijksmuseum van Oudheden: www.rmo.nl.

De grote tempel van Bel in Palmyra is in 2015 door IS vernietigd. Foto: B. van den Bercken, 2005.